

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
Соціально-гуманітарний факультет.
Історико-філософське відділення.
Кафедра історії України.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для самостійної роботи здобувачів вищої освіти спеціальності 014 Середня
освіта (Історія) з дисципліни «Історія Стародавнього світу. Історія первісного
суспільства»

Одеса – 2020

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Державного закладу
«Південноукраїнський державний університет імені К. Д. Ушинського
(протокол № від _____ 2020 р.)

Секерська О. П. Методичні рекомендації для самостійної роботи здобувачів
вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія) з дисципліни «Історія
Стародавнього світу. Історія первісного суспільства» / О. П. Секерська. – Одеса :
Університет Ушинського, 2020. – 65 с.

Рецензенти:

Доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України ПНПУ імені
К. Д. Ушинського А. В. Красножон.

Доктор історичних наук, професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова О. М. Дзиговський.

Анотація

Методичні рекомендації з дисципліни «Історія Стародавнього світу. Історія
первісного суспільства» спрямовані на опанування здобувачами вищої освіти
знань з основних теоретико-методологічних і методичних проблем історії
первісного суспільства. Вони містять робочу програму дисципліни, перелік тем
курсу та рекомендації для їх кращого засвоєння, тематику до підготовки до
семінарських занять зі списком основної літератури, тематику та рекомендації
виконання індивідуального науково-дослідницького завдання, тестові перевірочні
завдання, контрольні питання для підготовки до іспиту, список рекомендованих
інтернет-ресурсів та словник термінів.

ЗМІСТ

1. Вступ.....	4
2. Структура програми навчальної дисципліни	5
3. Програма навчальної дисципліни	6
Модуль 1.	6
Модуль 2.	19
4. Індивідуальне навчально-дослідне завдання	27
Орієнтована структура ІНДЗ	28
Теми індивідуальних навчально-дослідних завдань	29
5. Визначення рейтингу здобувачів вищої освіти	33
6. Шкала оцінювання за всіма видами контролю	33
7. Тестові завдання до модульної перевірки	34
8. Питання для підсумкового контролю	51
9. Рекомендовані інтернет–ресурси	52
10. Словник термінів	53

ВСТУП

Первісна історія як складова історії стародавнього світу та всесвітньої історії досліджує найдавніші етапи виникнення та розвитку людства. Історія первісного суспільства вивчає походження людини, зародження і початковий розвиток її господарської та суспільної діяльності, виникнення і розвиток матеріальної та духовної культури. Звернення до історії первісного суспільства дозволяє пояснити такі явища в цивілізаційному розвитку як політичні, міжетнічні, міжрелігійні, расові проблеми.

Курс розрахований на 40 годин лекцій, 32 години практичних занять, 32 години самостійної роботи та 16 годин індивідуальних завдань на стаціонарі та 10 годин лекцій, 6 годин практичних занять, 88 годин самостійної роботи та 16 годин індивідуальних занять для заочної форми навчання.

Метою курсу є формування у студентів уявлення про сучасний стан вивчення та головні тенденції розвитку первісного суспільства; розкриття основних етапів становлення і розвитку людини як біологічної, соціальної та духовної істоти до появи стратифікованих суспільств; на основі набутих знань розвивати вміння робити власні судження.

Завдання вивчення курсу:

Згідно із вимогами освітньо-професійної програми здобувач вищої освіти повинен знати:

- хронологічні межі та періодизацію історії первісного суспільства; її джерельну базу та специфіку;
- теоретичні основи історії первісного суспільства; термінологічний апарат курсу; історію її формування; історію дослідження опорних пам'яток первісної епохи;
- основні етапи та рушійні сили антропосоціогенезу;
- появу та розвиток матеріальної та духовної культури, становлення та еволюцію соціальних інститутів.

вміти :

- характеризувати джерела історії первісного суспільства; пояснювати і вільно застосовувати понятійний апарат;
 - аналізувати еволюцію людини від появи перших людських істот до людини сучасного біологічного виду;
 - характеризувати господарство та матеріальну культуру; пам'ятки мистецтва та культу первісної епохи; наводити приклади взаємовпливу людина – суспільство - навколишнє середовище;
 - висловлювати судження щодо появи раціональних знань; розвитку мистецтва; давати оцінку демографічним та етнічним процесам; вміти вирізняти залишки первісних норм та уявлень в класових суспільствах
- та опанувати наступні компетентності:

Інтегральна компетентність: Здатність розв'язувати спеціалізовані задачі й практичні проблеми в галузі історії та археології або в процесі навчання, здійснювати аналіз історичних явищ і подій, що передбачає застосування теорій та методів історичної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК – 1. Критичне усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами у минулому та сучасності.

ЗК – 4. Здатність спілкуватися державною мовою, рідною мовою та однією з іноземних мов із використанням термінів і методик, прийнятих в фаховому середовищі; знати й вміти використовувати в професійних цілях давні мови.

ЗК – 6. Здатність виявляти і опрацьовувати належним чином джерела інформації (бібліографії, документи, етнографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти тощо) для реалізації науково-дослідних проектів з історії первісного суспільства.

ЗК – 9. Усвідомлення особливостей розвитку людства у дописемний період його історії та володіння базовими принципами і навичками дослідження даного періоду на емпіричному й теоретичному рівнях.

Фахові компетентності спеціальності(ФК):

ФК – 1. Здатність робити смислові узагальнення та висновки, виявляти в інформаційних даних і концептах хиби й вразливі місця, суперечності та неповноту аргументації.

ФК – 2. Готовність до пізнання нового та неперервного навчання, до опанування нових знань та стратегій/способів мислення.

ФК – 10. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ФК – 13. Навички написання аналітичних і публіцистичних гуманітарних текстів, реферування, створення систематизованих оглядів спеціальної літератури. Дотримання стандартів академічного оформлення тексту.

ФК – 16. Розуміння необхідності відповідального ставлення до роботи, чіткого і своєчасного виконання обов'язків.

ФК – 20. Знати і володіти на фаховому рівні методами викладання історії та суміжних дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах різних типів.

До програми навчальної дисципліни «Історія Стародавнього світу. Історія первісного суспільства» входить 2 модулі. По закінченні курсу передбачено проведення підсумкового контролю (іспит) з метою оцінювання рівня теоретичної підготовки студентів. Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах та узгоджена з примірною структурою змісту навчального курсу, рекомендованою Європейською Кредитно-Трансферною Системою (ECTS).

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

«Історія Стародавнього світу. Історія первісного суспільства»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	усього	л.	п.	інд.	с.р.	усього	л.	п.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	2	3	4	5	6
МОДУЛЬ 1. Джерела та історіографія історії первісного суспільства.										
Антропосоціогенез.										
Змістовий модуль 1. Вступ. Джерела та історіографія історії первісного суспільства.										
Тема 1. Предмет, методологізація, хронологія, джерела історії первісного суспільства.	9	4	2		3	9	1			8
Тема 2. Історіографія історії первісного суспільства.	7	2	2		3	7				7
Змістовий модуль 2. Антропосоціогенез										
Тема 3. Антропоген: ландшафтно-кліматичні зміни, зміни природного довколишнього середовища.	4	2			2	4				4
Тема 4. Ранні етапи антропогенезу.	14	4	4	4	2	14	2		4	8
Тема 5. Завершення процесу антропогенезу	12	4	4	2	2	12		2	2	8
Тема 6. Розселення людини первісного фізичного типу.	8	2	2	2	2	8	1		2	5
ІНДЗ				8	14				8	
Разом за модулем I	54	18	14	8	14	54	4	2	8	40
МОДУЛЬ 2. Епоха первісної общини. Розклад первісного суспільства.										
Змістовий модуль 3. Епоха первісної общини.										
Тема 7. Ранньопервісна община	16	6	4	2	4	16	2		2	12
Тема 8. Пізньопервісна община	22	6	6	4	6	22	2		4	16
Змістовий модуль 4. Епоха класогенезу. Первісне суспільство та цивілізація.										
Тема 9. Розклад первісного суспільства та утворення класів	22	8	6	2	6	22	2	2	2	16
Тема 10. Первісне суспільство та цивілізація	6	2	2		2	6		2		4
ІНДЗ				8	18				8	
Разом за модулем II	66	22	18	8	18	66	6	4	8	48
Усього:	120	40	32	16	32	120	10	6	16	88

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1.

Джерела та історіографія історії первісного суспільства.

Змістовий модуль 1. Вступ. Джерела та історіографія історії первісного суспільства.

Тема 1. Предмет, періодизація, хронологія та джерела історії первісного суспільства.

Предмет та завдання курсу «Історія Стародавнього світу. Історія первісного суспільства». Хронологічні рамки, специфіка історії первісного суспільства як науки. Періодизації ІПС: археологічна, антропологічна, геолого-кліматична та загальноісторична. Методологія та методика вивчення найдавніших періодів історії людства. Поняття джерела первісної історії. Класифікація джерел. Характеристика основних джерел. Зв'язок історії первісного суспільства з іншими історичними дисциплінами.

План семінарського заняття (2 год.).

1. Історія первісного суспільства як наукова дисципліна.
2. Розкрийте об'єкт та предмет, окресліть завдання історії первісного суспільства.
3. Охарактеризуйте періодизації історії первісного суспільства.
4. Розкрийте сутність методології та методів вивчення історії первісного суспільства.
5. Надайте класифікацію джерел з історії первісного суспільства.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте об'єкт та предмет історії первісного суспільства .
2. Перелічіть існуючі періодизації історії первісного суспільства та визначте їх критерії.
3. Розкрийте специфіку вивчення історії первісного суспільства та сутність її методів.
4. Яка з періодизацій історії первісного суспільства є найбільш універсальною?

5. На які етапи історичного розвитку людства розділяє первісну історію археологія?
6. Дайте характеристику основним джерелам історії первісного суспільства.
7. Дайте визначення термінів «сінполітейне суспільство», «апополітейне суспільство», «історичне джерело», «артефакт».

Основна рекомендована література:

1. Алексеев В. П. История первобытного общества: [учебн. по спец. История] / В. П. Алексеев, А. И. Першиц. – [5-е изд.]. М.: Высш. школа, 2001. 318 с.
2. Борисковский П. И. Древнейшее прошлое человечества /Павед Иосифович Борисковский. Л.: Наука, 1979. 240 с.
3. Бунятян К. П. Про періодизацію історії первісного суспільства. Археологія. 1989. №1. С.6 – 19.
4. Верещагин Н. К. Записки палеонтолога / Николай Кузьмич Верещагин. Л.: Наука, 1981. 168 с.
5. Залізняк Л.Л. Первісна історія України. Навчальний посібник / Леонід Львович Залізняк. К.: Вища школа, 1999. 263 с.
6. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза/ ред. Ю. В. Бромлей. М.: Наука, 1983. 435 с.
7. Первобытное общество. Основные проблемы развития /Ред. А. И. Першиц. М.: Наука, 1974. 288 с.
8. Першіц А. І. Історія первісного суспільства / А. І. Першіц, О. Л. Монгайт, В. П. Алексеев. К.: Вищ. школа, 1980. 224 с.
9. Станко В. Н. Історія первісного суспільства / В. Н. Станко, М. Л. Гладких, С. П. Сегеда. К.: Либідь, 1999. 239 с.
10. Этнография как источник реконструкции истории первобытного общества / Ред. А.И. Першиц. М.: Наука. Гл. ред. вост. лит., 1979. 168 с.

Тема 2. Історіографія історії первісного суспільства.

Проблеми реконструкції історії первісного суспільства. Уявлення про первісну історію в античну епоху. Етнографічні спостереження в епоху

середньовіччя. Епоха Великих географічних відкриттів та накопичення знань про первісні народи. Перші узагальнення первісної історії в XVIII ст. Накопичення конкретних фактів про первісне суспільство в XIX ст. Л. Г. Морган та його праця «Стародавнє суспільство або дослідження ліній прогресу людства від дикунства до цивілізації». Еволюційна теорія Ч. Дарвіна. Значення робіт Ч. Дарвіна та Т. Гекслі. «Первобытная культура» та «Антропология» Е. Тайлора. Розвиток первісної археології та палеоантропології в XX ст. Концепція «неолітичної революції» Гордона Чайлда. Схема розвитку первісного суспільства П. П. Єфіменка. Роботи Леві-Стросса. Сучасний етап розвитку історії первісного суспільства як науки.

План семінарського заняття (2 год).

1. Уявлення стародавніх людей про своїх сусідів.
2. Започаткування писемної традиції. Погляди античних авторів на варварське оточення.
3. Етнологічні спостереження в епоху середньовіччя
4. Епоха Великих географічних відкриттів.
5. Перші узагальнення XVIII століття. Накопичення конкретних знань про первісне суспільство у XIX столітті
6. Розвиток первісної археології, палеоантропології та історії первісного суспільства у XX столітті.
7. Розвиток первісної археології, історії первісного суспільства та палеоантропології у XX столітті.

Контрольні питання:

1. Розкрийте значення робіт Ч. Дарвіна та Т. Гекслі для становлення уявлень про еволюцію людини.
2. Охарактеризуйте концепцію «неолітичної революції» Гордона Чайлда.
3. Дайте характеристику праці Л. Г. Моргана «Стародавнє суспільство або дослідження ліній прогресу людства від дикунства до цивілізації».
4. Проаналізуйте значення праці П. П. Єфіменка для розвитку історії первісного суспільства як науки.

5. Охарактеризуйте внесок П. Й. Борисковського, С. М. Бібікова та В. Н. Станка у розвиток первісної археології та історії первісного суспільства.
6. Поясніть значення термінів «палеоантропологія», «неоліт»,

Основна рекомендована література:

1. Алексеев В. П. История первобытного общества: [учебн. по спец. История] / В. П. Алексеев, А. И. Першиц. – [5-е изд.]. М.: Высш. школа, 2001. 318 с.
2. Історіографія первісної історії: Конспект лекції. Чернівці: Рута, 2005. 36 с.
3. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза/ ред. Ю. В. Бромлей. М.: Наука, 1983. 435 с.
4. Первобытное общество. Основные проблемы развития /Ред. А. И. Першиц. М.: Наука, 1974. 288 с.
5. Першиц А. І. Історія первісного суспільства / А. І. Першиц, О. Л. Монгайт, В. П. Алексеев. К.: Вищ. школа, 1980. 224 с.
6. Станко В. Н. Історія первісного суспільства / В. Н. Станко, М. Л. Гладких, С. П. Сегеда. К.: Либідь, 1999. 239 с.

Змістовий модуль 2. Антропосоціогенез.

Тема 3. Антропоген, ландшафтно-кліматичні умови, зміни природного середовища.

Методика дослідження. Загальна характеристика антропогенового періоду. Динаміка розвитку палеогеографічної ситуації в плейстоцені – ранньому голоцені: зміни рельєфу, клімату, рослинних та тваринних комплексів. Історія Чорноморського та Середземноморського басейнів в плейстоцені – ранньому голоцені. Проблема прабатьківщини людства. Концепція «out-of-Africa».

Контрольні питання:

1. Дайте характеристику змінам клімату та ландшафтів на протязі антропогенового періоду.
2. Назвіть території, які претендували на звання «прабатьківщини людства» та дайте їх характеристику. Сучасні погляди про прабатьківщину людства – концепція «out-of-Africa».

3. Охарактеризуйте зміни клімату, флори та фауністичних комплексів на терені сучасної України в плейстоцені – на початку голоцену.

4. Як змінювалися ландшафти у зв'язку із коливанням Чорноморського та Середземноморського басейнів в плейстоценову епоху?

Основна рекомендована література:

1. Бруяко И. В. Природный ландшафт поселения Картал в эпоху энеолита /И. В. Бруяко// Культурные взаимодействия. Динамика и смысл. Сб. статей в честь 60-летия И. В. Манзуры /ред. С. Церна, Б. Говедарица. Кишинев 2016. С.121–131.

2. Величко А. А. Природный процесс в плейстоцене/Андрей Алексеевич Величко М.: Наука, 1973. 256 с.

3. Герасименко Н. П. Природная среда обитания палеолетического человека Западного Крыма и Донбасса в последнем ледниковом периоде. Варіабельність середнього палеоліту України/ Н. П. Герасименко. К.: Шлях, 2003. С.116 –122.

4. Герасимов И. П. Палеогеография Европы за последние 100 тысяч лет/И. П. Герасимов, А.А. Величко. М.: Наука, 1982. 156 с.

5. Залізняк Л. Л. Доба катастроф у первісній Європі та її історичні наслідки /Л. Л. Залізняк //Кам'яна доба України. 2008. Вип. 11. С.96 – 115.

6. Природа и древний человек /Ред Г. И. Лазуков. М.: Мысль, 1981. 222 с.

7. Степанчук В. М. Льодовики, мамонти та первісні люди: Україна мільйон років тому/Вадим Миколайович Степанчук. К.: Наш час, 2007. 192с.

Тема 4. Ранні етапи антропогенезу.

Сучасний стан проблеми походження людини та суспільства в світлі найновіших археологічних, антропологічних, екологічних та культурологічних досліджень. Початок, закінчення та рушійні сили антропогенезу. Проблема грані між тваринами та людиною. Процеси, які призвели до появи ранніх передлюдей. Австралопітеки: фізичний тип, розповсюдження, час існування, біотоп, матеріальна культура, господарська діяльність. Перші представники роду Homo

на Землі – Людина вміла (*Homo habilis*): фізичний тип, період існування, поширення, господарська діяльність та матеріальна культура. Раннє привласнююче господарство (збиральництво, полювання). Колективні праця та споживання. Перші знаряддя праці на Землі, особливості їх виготовлення. Діяльність по створенню знарядь праці та знаряддево-привласнююча діяльність. Олдувайська культура.

План семінарського заняття (4 год.)

1. Сучасний стан дослідження груп сучасних приматів та його проєкція на процес виникнення ранніх передлюдей.
2. Характеристика процесів, що призвели до появи ранніх передлюдей.
3. Празнаряддева діяльність ранніх передлюдей та знаряддева діяльність *Homo habilis*.
4. Форми об'єднання ранніх та пізніх передлюдей. Домінування та конфлікти.
5. Характеристика розподіла праці за віком і статтю та розподіл здобичі в колективах австралопітеків і *Homo habilis*.

Контрольні питання

1. Який феномен запустив процеси, що призвели до появи ранніх передлюдей?
2. Порівняйте морфологію австралопітеків та *Homo habilis*.
3. Поясніть відмінності між празнаряддевою та знаряддевою діяльністю, охарактеризуйте види знаряддевої діяльності.
4. Покажіть на мапі та назвіть основні місця знахідок австралопітеків та *Homo habilis*.
5. Охарактеризуйте Олдувайську культуру.

Основна рекомендована література

1. Алексеев В. П. История первобытного общества: [учебн. по спец. История] / В. П. Алексеев, А. И. Першиц. – [5-е изд.]. М.: Высш. школа, 2001. 318 с
2. Дробышевский С. В. Антропогенез/СтаниславВладимирович Дробішевський. М.: Модерн, Архе, 2017. 196 с.

3. Дробышевский С. В. Достающее звено Кн.1/Станислав Владимирович Дробышевский. М.: Corpus, 2017. 672 с.
4. Ефименко П. П. Первобытное общество /Петр Петрович Ефименко. К.: Изд-во АН Украинской ССР. 1953. 658 с.
5. Марков А. Эволюция человека. Кн. 1 Обезьяны, кости, гены/Александр Владимирович Марков. М.: Астрель: CORPUS, 2012. 464 с.
6. Первобытное общество. Основные проблемы развития /Ред. А. И. Першиц. М.: Наука, 1974. 288 с.
7. Першиц А. І. Історія первісного суспільства /А. І. Першиц, О. Л. Монгайт, В. П. Алексеев. К.: Вищ. школа, 1980. 224 с.
8. Социально- экономические отношения и соционормативная культура: свод этнографических понятий и терминов/Ред. Ю.В. Бромлей. М.: Наука, 1986. 138 с.
9. Станко В. Н. Історія первісного суспільства / В. Н. Станко, М. Л. Гладких, С. П. Сегеда. К.: Либідь, 1999. 239 с.
10. Хрисанфова Е. Н. Антропология / Е. Н. Хрисанфова, И. В. Перевозчиков. М.: Высш. шк., 2002. 400 с.

Тема 5. Завершения процессу антропогенезу.

Людина прямоходяча (*Homo erectus*): час існування, розповсюдження, фізичний тип, господарська діяльність, побут, матеріальна та духовна культура. Сучасні погляди на вид *Homo erectus* та його еволюцію в Європі, Азії та Африці. Виникнення мислення та мови. Гіпотеза кінетичної мови М. Я. Марра. Людина неандертальська (*Homo sapiens neanderthalensis*): фізичний тип, розповсюдження, матеріальна культура, трудова діяльність та побут. Неандертальські поховання. Зародження первісних форм релігії: тотемізм, магія, фетишизм, анімізм. Зародження раціональних знань. Неандертальці як перші європейці. Сучасний стан неандертальської проблеми. Поява людини сучасного виду (*Homo sapiens sapiens*) у світі нових палеоантропологічних та генетичних даних. Фізичний тип неоантропів, Гіпотези поліцентризму та моноцентризму в антропогенезі.

Походження суспільства – соціогенез. Джерела вивчення соціогенезу. Початок та закінчення соціогенезу. Взаємодопомога та зрівняльний розподіл. Будівництво штучних жител. Ознаки статевого та вікового розподілу праці в муст'єрську епоху і пов'язані з цим зміни в первісних колективах. Зародження дуальної екзогамії. Виникнення умов для переходу від стада та праобщини до родового суспільства.

План семінарського заняття (4 год.)

1. Час існування, поширення та морфологічні ознаки людей виду *Homo erectus*.
2. Матеріальна культура, господарське життя та побут людей виду *Homo erectus*. Проблема існування духовного життя у виду *Homo erectus*.
3. Сучасні дані про виникнення абстрактного мислення та мови. Гіпотеза «кінетичного мовлення» М. Я. Марра.
4. Місцезнаходження людей виду *Homo erectus* на терені сучасної України.
5. *Homo sapiens neanderthalensis*. Неандертальці як перші європейці та їх характеристика: час існування, походження та морфологічні ознаки
6. Матеріальна культура, господарська діяльність, духовне життя людей виду *Homo sapiens neanderthalensis*.
7. Час і місце формування *Homo sapiens sapiens*.
8. Процес соціогенезу: основні етапи.

Контрольні питання

1. Порівняйте морфологічні ознаки видів *Homo erectus* та *Homo sapiens neanderthalensis*.
2. Визначте час початку та закінчення соціогенезу. Назвіть джерела його вивчення.
3. Яким шляхом відбувалося формування расових ознак в верхньому палеоліті?
4. Наведіть приклади тотемістичних вірувань *Homo sapiens neanderthalensis*.
5. Охарактеризуйте основні європейські пам'ятки мистецтва доби верхнього палеоліту.

6. Назвіть та охарактеризуйте пам'ятки духовної культури людини ранньопервісної общини на терені сучасної України.
7. Розкрийте сутність дуально-праобщинної організації.
8. Поясніть терміни «архантроп», «палеоантроп», «неоантроп», «соціогенез», «тотемізм», «первісна магія», «дуальний».

Основна рекомендована література:

1. Бунятян К. П. Давнє населення України/Катерина Петрівна Бунятян. К.: Либідь, 1999. 228 с.
2. Бурлак С. А. Происхождение языка: Факты, исследования, гипотезы /Светлана Анатольевна Бурлак. М.: Астрель: CORPUS, 2011. 464 с.
3. Залізняк Л. Л. Стародавня історія України/Деонід Львович Залізняк. К.: Темпора, 2012. 542 с.
4. Констэбл Дж. Неандертальцы/Джорж Констэбл [пер. с англ. И. Гкровой]. М.: Мир, 1978. 159 с.
5. Мириманов В. Б. Первобытное и традиционное искусство/Виль Борисович Мириманов. М.: Форум, 2009. 272 с.
6. Сминтина О. В. Давня історія України. Епоха антропосоціогенезу та ранньопервісної общини : навч. посіб. /Олена Вплентиновична Сминтина. Одеса: Гермес, 1999. Ч.1. 124 с.
7. Токарев С. А. Ранние формы религии и их развитие/Сергей Александрович Токарев. М.: Изд-во политической лит-ры, 1990. 622 с.

Тема 6. Розселення людини сучасного фізичного типу .

Розселення людини сучасного фізичного типу. Заселення людиною території Північної та Південної Америки та Австралії. Час та шляхи первісного заселення території України: сучасний стан проблеми. Місцезнаходження виду *Homo erectus* на терені сучасної України. Стоянка Королеве. Місцезнаходження виду *Homo sapiens neanderthalensis* на терені сучасної України. Основні стоянки викопної форми людини сучасного фізичного типу *Homo sapiens sapiens* в Україні.

Расогенез. Уявлення про раси та основні расові ознаки людини. Виникнення великих рас.

План семінарського заняття

1. Хронологічні межі та шляхи заселення Америки: сучасний стан проблеми.
2. Час та шляхи заселення Австралії.
3. Час та шляхи первісного заселення території сучасної України.
4. Характеристика матеріальної та духовної культури представників видів *Homo erectus* та *Homo sapiens neanderthalensis* на терені сучасної України.
5. Процес расогенезу. Характеристика ознак великих рас людини.

Контрольні питання

1. Назвіть та покажіть на мапі вірогідні шляхи первісного заселення території сучасної України.
2. Охарактеризуйте комплекси матеріальної культури стоянки Королеве.
3. Назвіть та покажіть на мапі України місцезнаходження ашельської культури. Охарактеризуйте їх основні риси.
4. Назвіть та покажіть на мапі України муст'єрські місцезнаходження.
5. Охарактеризуйте палеопсихологічні та комунікативні аспекти розвитку людського суспільства.
6. Поясніть терміни «ашель», «муст'є», «расогенез».

Основна рекомендована література:

1. Алексеев В. П. История первобытного общества: [учебн. по спец. История] /ред. В. П. Алексеев, А. И. Першиц [5-е изд.]. – М.: Высш. школа, 2001. 318 с.
2. Вишняцкий Л. Б. Неандертальцы: история несостоявшегося человечества/Леонид Борисович Вишняцкий. – СПб: Нестор-История, 2010. 312 с.
3. Дробышевский С. В. Происхождение человеческих рас. Закономерности расообразования. Африка /Станислав Вдажмирович Дробішевский. – М.: URSS: ЛЕНАНД, 2014. 394 с.
4. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза / ред. Ю. В. Бромлей. М.: Наука, 1983. 435 с.

5. Сминтина О. В. Давня історія України. Епоха антропосоціогенезу та ранньопервісної общини : навч. посіб. / Олена Валентинівна Сминтина. Одеса: Гермес, 1999. Ч.1. 124 с.

Модуль 2. Епоха первісної общини. Розклад первісного суспільства.

Змістовий модуль 3.

Епоха первісної общини.

Тема 7. Ранньопервісна община

Ранньопервісна община. Загальна характеристика епохи. Археологічні періоди існування ранньопервісної общини. Проблема переходу до пізнього палеоліту: археологічний та історичний контекст. Становлення ранньопервісної общини: дуально-праобщинна організація. Виникнення статевих мисливських табу. Агамія часткова та повна, екзогамія, ендегамія. Виникнення роду як одна з сторін антропосоціогенезу. Ознаки роду.

Господарсько-культурна адаптація ранньопервісної общини: спосіб життя та побут, господарсько-побутові комплекси, житла. Зміни природних умов в мезоліті. Розвиток ранньопервісної родової общини мисливців, рибалок, збирачів в умовах привласнюючого господарства. Нові типи знарядь праці. Господарські системи пізньопалеолітичного та мезолітичного населення. Соціальна структура населення ранньопервісної общини. Шлюб та сім'я. Особливості процесу соціалізації. Організація влади та управління. Духовна культура населення пізнього палеоліту та мезоліту: образотворче мистецтво, ритуальна діяльність, розвиток раціональних знань. Етнографічні аналоги ранньопервісної общини. Ранньопервісна община на території сучасної України: пам'ятки мистецтва та культу (Анетівка II, Мізинське поселення, Кам'яна Могила). Демографічна ситуація та етнічний стан. Особливості реконструкції демографічної та етнічної ситуації епохи первісного суспільства. Демографічна ситуація в епоху ранньопервісної общини. Основні демографічні показники: народжуваність, смертність, середня тривалість життя, міграції.

План семінарського заняття (4 год.)

1. Пізній палеоліт та мезоліт як періоди розвитку ранньопервісної общини.
2. Зміни у кліматі, ландшафтах, флорі та фауні протягом кінця плейстоценової – початку голоценової епохи.
4. Житла та поселення людини ранньопервісної общини.
5. Побут та господарська діяльність.
6. Криза мисливсько-збиральницького господарства при переході від верхнього палеоліту до мезоліту.
7. Соціально-економічні відносини у ранньопервісній общині.
8. Шлюб та сім'я.
9. Організація влади та управління.
10. Розвиток духовної культури.
11. Пам'ятки мистецтва та культу первісної людини на території сучасної України.

Контрольні питання

1. Назвіть основні риси матеріальної культури людини верхнього палеоліту.
2. Охарактеризуйте шлюбно-родинні відносини. Чи існував інститут шлюбу?
3. Які існували структури влади та управління в епоху ранньопервісної общини.
4. Назвіть етнографічні аналоги ранньопервісної общини.
5. Які форми власності існували в ранньопервісній общині?
6. Наведіть приклади європейських пам'яток настінного живопису, охарактеризуйте «печерне мистецтво»
7. Назвіть та покажіть на мапі пам'ятки духовної культури на терені сучасної України.
8. Які види первісного мистецтва вам відомі?

Основна рекомендована література:

1. Алексеев В. П. История первобытного общества: [учебн. по спец. История] /ред. В. П. Алексеев, А. И. Першиц. – [5-е изд.]. М.: Высш. школа, 2001. 318 с.

2. Бибиков С. Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. Очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека/Сергей Николаевич Бибиков. К.: Наукова думка, 1981. 108 с.
3. Гладилін В. М. Про випереджаючу роль розвитку фізичного типу людини в процесі становлення палеолітичного виробництва / В. М. Гладилін Кам'яна доба України. К., 2008. Вип. 11. С. 120 –121.
4. Гладких М. И. Древнейшая архитектура по археологическим источникам эпохи палеолита/М. И. Гладких. *Vita antique*. 1999. №1. С.29 – 34.
5. Гладких М. І., Станко В. Н. Мистецтво та світогляд пізньопалеолітичної людини (за матеріалами України)/М. І. Гладких, В. Н. Станко. *Археологія*. 1996. №3. С.39 – 50.
6. Даниленко В. М. Кам'яна Могила/Валентин Миколайович Даниленко. К.: Наукова думка, 1986. 152 с.
7. Добровольская М. В. Особенности питания человека позднего каменного века и некоторые вопросы поведения/М. В.Добровольская. [Электронный ресурс]. *Этнология человека и смежные дисциплины. Современные методы исследований*. М.: Ин-т этнологии и антропологии, 2004. Режим доступа: <http://www.evolbiol.ru/antropol3.htm>.
8. Залізняк Л. Стародавня історія України/Леонід Львович Залізняк. К.: Темпора, 2012. 542 с.
9. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза/ ред. Ю. В. Бромлей. М.: Наука, 1983. 435 с.
10. Кротова О. О. Виробництво та суспільні відносини населення Північного Причорномор'я в добу пізнього палеоліту/О. О. Кротова // *Археологія*. 1994. №1. С. 27 – 34.
11. Сапожников И. В. Большая Аккаржа/Игорь Викторович Сапожников. К.: Шлях, 2003. 304 с.

12. Станко В. Н. Мирное. Проблемы мезолита степей Северного Причерноморья/Владимир Никифорович Станко. К.: Наукова думка, 1982. 174 с.

13. Файнберг Л. А. О возможных этнографических аналогах первобытного общества охотников и собирателей/Л. А. Файнберг //Советская Этнография. – 1981. № 6. С.42 – 51.

Фролов Б. А. Числа в графике палеолита /Борис Алексеевич Фролов. Новосибирск: Наука, 1974. 239 с.

Тема 8. Пізньопервісна община.

Загальна характеристика епохи пізньопервісної общини. Неоліт – археологічний період розвитку пізньопервісної общини. Основні технологічні досягнення доби неоліту. Виникнення відтворюючого господарства. Теорія трьох стадій. Передумови, причини, умови та механізм виникнення землеробства та скотарства. Періодизація виникнення відтворюючого господарства за В. О. Шнірельманом. Археологічні дані про виникнення та розповсюдження відтворюючого господарства. Сутність процесів доместикації та культивації. Найстародавніші центри походження культурних рослин та тварин. Центри походження культурних рослин за М. І. Вавіловим. Подальша спеціалізація в розподілі праці. Соціально-економічні відносини. Надлишковий продукт. Престижна економіка. Особливості обміну в докласових суспільствах. Общинно-родова організація: фратрія, плем'я, рід (клан), субклан, лінідж. Поняття адопції. Особливості процесу соціалізації. Шлюбно-сімейні відносини. Організація влади та соціального контролю. Духовна культура: раціональні знання, мистецтво, казки та інші жанри фольклору, міфологія та релігія. Соціальні норми поведінки. Демографічна ситуація в епоху пізньопервісної общини. Зміни показників демографічної динаміки та статистики. Етнічний стан доби пізньопервісної общини.

План семінарського заняття

1. Характеристика неоліту як археологічного періоду розвитку пізньопервісної общини.
2. Причини та передумови виникнення скотарства та землеробства
3. Періодизація виникнення відтворюючого господарства за В. О. Шнірельманом.
4. Археологічні дані про найстародавніші центри виникнення землеробства та скотарства. Поширення відтворюючого господарства.
5. Центри стародавнього землеробства за М. І. Вавіловим
6. Соціально-економічні відносини доби пізньопервісної общини. Розвиток обміну.
7. Шлюб та сім'я, соціалізація та її особливості у добу пізньопервісної общини.
8. Общинно-родова структура. Організація влади та управління.
9. Подальший розвиток духовної культури.
10. Демографічні показники доби первісної общини.
11. Етнокультурна та мовна ситуація в епоху первісної общини.

Контрольні питання

1. Які нові технології притаманні неолітичному періоду?
2. Назвіть теорії виникнення відтворюючого господарства.
3. Охарактеризуйте причини виникнення відтворюючого господарства.
4. Які види діяльності були характерні для «народів- збирачів врожаю»?
5. В чому полягає сенс етапу Б виникнення виробничого господарства за В. О. Шнірельманом?
6. Покажіть на мапі центри доместикації рослин за М. І. Вавіловим.
7. Розкрийте зміни, які відбувалися в організації влади, управління та у общинно-родовій структурі.
8. Назвіть інновації в сфері шлюбно- сімейних відносин та соціалізації.
9. Охарактеризуйте розвиток духовної культури в неоліті.
10. Порівняйте демографічну ситуацію в епохи ранньопервісної та пізньопервісної общин.
11. Який археологічний період є часом розвитку пізньопервісної общини?

Основна рекомендована література::

1. Алексеев В. П. История первобытного общества: [учебн. по спец. История] / В. П. Алексеев, А. И. Першиц. – [5-е изд.]. М.: Высш. школа, 2001. 318 с.
2. Даниленко В. М. Кам'яна Могила/Валентин Миколайович Даниленко. К.: Наукова думка, 1986. 152 с.
3. Залізняк Л. Стародавня історія України/Леонід Львович Залізняк. К.: Темпора, 2012. 542 с.
4. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза/ ред. Ю. В. Бромлей. М.: Наука, 1983. 435 с.
5. Котова Н. С. Неолитизация Украины /Надежда Сергеевна Котова. Луганск: Шлях, 2002. 268 с.
6. Котова Н. С. Древнейшая керамика Украины /Надежда Сергеевна Котова. Киев-Харьков: Майдан, 2015. 153 с.
7. Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры в первобытном обществе/Геннадий Евгеньевич Марков. М.: Красанд, 2012. 302 с.
8. Петров А. Ранна історія і еволюція на домашні тварини/Александр Петров. София: Из-во Българската Академия на Науките, 1986. 262 с.
9. Салинз М. Экономика каменного века/Маршалл Салинз [пер. с англ.О.Ю. Артемовой, Ю. А. Огородновой и Л. И. Огородною]. М.: ОГИ, 2000. 295 с.
10. Станко В. Н. Історія первісного суспільства / В. Н. Станко, М. Л. Гладких, С. П. Сегеда. К.: Либідь, 1999. 239 с.
11. Шнирельман В.А. Происхождение скотоводства /Виктор Александрович Шнирельман. М.: Наука, 1980. 332 с.
12. Шнирельман В.А. Возникновение производящего хозяйства /Виктор Александрович Шнирельман. М.: Наука, 1989. 448 с.

Змістовий модуль 4.

Епоха класогенезу. Первісне суспільство та цивілізація.

Тема 9. Розклад первісного суспільства та утворення класів.

Підйом виробництва та подальший розвиток відтворюючого господарства. Відкриття металургії. Виникнення ремесел. Інтенсифікація обміну. Визрівання інститутів класового суспільства: поява додаткового продукту, становлення приватної власності. Археологічні та етнографічні дані про накопичення багатств та майнову нерівність. Зародження експлуатації. Форми експлуатації. Зародження суспільних класів. Поява держави та права (політогенез). Зміни у становищі статей в епоху класогенезу. Перехід від матріархату до патріархату. Шлюбно-сімейні відносини, нові форми шлюбу. Общинна та родоплемінна організація. Духовна культура в епоху класоутворення: накопичення раціональних знань, мистецтво, релігія. Поява писемності. Ранні системи письма: предметне, піктографічне, ієрогліфічне. Демографічна картина епохи класоутворення. Етнічний та мовний стан в епоху класоутворення.

План семінарського заняття (4 год.)

1. Виробничі передумови розкладу первісної общини:
 - подальший розвиток виробничих форм господарства;
 - становлення ремесла;
 - обмін та його значення.
2. Шлюбно-сімейні відносини в період розкладу первісного суспільства.
3. Система влади та управління в період розкладу первісного суспільства.
4. Виникнення додаткового та надлишкового продукту.
5. Виникнення приватної власності.
6. Зародження експлуатації. Форми експлуатації.
7. Утворення класів (класогенез).
8. Утворення держави (політогенез).

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте зміни у становищі статей в період розкладу первісного суспільства.
2. Дайте визначення додатковому та надлишковому продуктам.
3. Дайте визначення хатнім промислам та ремеслу.
4. Що таке перший та другий розподіл праці?
5. Якого значення набуває обмін? Що таке «первісні гроші»?
6. Як змінилися шлюбно-сімейні відносини в період розкладу первісного суспільства?
7. Які зміни відбувалися у вихованні дітей та у соціалізації в період розкладу первісного суспільства?
8. Перелічіть ознаки держави.
9. Назвіть причини виникнення перших систем писемності. Які саме системи писемності вам відомі?
10. Які бувають форми експлуатації? Назвіть ознаки патріархального рабства.
11. Які докази існування приватної власності у передкласовий період вам відомі?

Основна рекомендована література:

1. Алексеев В. П. История первобытного общества: [учебн. по спец. История] / ред. В. П. Алексеев, А. И. Першиц. – [5-е изд.]. М.: Высш. школа, 2001. 318 с.
2. История первобытного общества. Эпоха класообразования /ред. Ю. В. Бромлей. М.: Наука, 1988. 568 с.
3. Малинова. Р. Прыжок в прошлое. Эксперимент раскрывает тайны древних эпох / Рената Малинова, Ярослав Малина. М.: Мысль, 1988. 312 с.
4. Марков Г. Е. История хозяйства и материальной культуры в первобытном и раннеклассовом обществе / Геннадий Евгеньевич Марков. М.: Наука, 1979. 380 с.
5. Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии) / Вадим Михайлович Массон. Л.: Наука, 1976. 196 с.
6. Станко В. Н. Історія первісного суспільства / В. Н. Станко, М. Л. Гладких, С. П. Сегеда. К.: Либідь, 1999. 239 с.

Тема 10. Первісне суспільство та цивілізація.

Первісна периферія: типи первісної периферії та типи контактів між первісною периферією та осередками цивілізації. Первісні суспільства на основних етапах світової історії. Доля первісної периферії в Новий та Новітній час. Первісні суспільства в сучасному світі. Залишкові структури первісних норм й уявлень в класових суспільствах. Роль залишків первісності в сучасних суспільствах. Підсумки курсу «Історія Стародавнього світу. Історія первісного суспільства».

План семінарського заняття (2 год.).

1. Типи первісної периферії.
2. Види контактів цивілізації та первісного суспільства.
3. Залишки первіснообщинних норм у сучасних класових суспільствах.
4. Первісні суспільства на основних етапах світової історії.
5. Доля первісної периферії в новий та новітній час.
6. Адаптивно-адаптуючий феномен культури людства.

Контрольні питання

1. Наведіть класифікації типів периферії та її контактів із цивілізацією.
2. Розкрийте особливості долі первісної периферії у Північній, Центральній та Південній Америці, Європейській та азіатській Півночі.
3. Які первісні суспільства сучасності вам відомі?
4. Які залишки первісних норм у класових суспільствах вам відомі?
5. Охарактеризуйте повідомлення Геродота та Гая Юлія Цезаря про первісні суспільства.
6. Наведіть приклади адаптивно-адаптуючого феномену культури людства в епоху первісного суспільства.

Основна рекомендована література:

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах /Геродот; [пер. с давньогр. А. Білецького]. – К.: Наукова думка, 1993. 576 с.
2. Гай Юлій Цезарь. Записки о галльской войне/Гай Юлий Цезарь; [пер. с лат. М. Покровского]. – М.: Эксмо, 2008. 397 с.

3. Диас де Кастильо Б. Правдивая история завоевания Новой Испании. [Пер.: Егорова Д. Н., Захарьян А. Р.] /Берналь Диас де Кастильо. – М.:Форум, 2000. – 400 с.
4. Алексеев В. П. История первобытного общества: [учебн. по спец. История] / В. П. Алексеев, А. И. Першиц. – [5-е изд.]. М.: Высш. школа, 2001. 318 с.
5. Ивик О. История свадеб/Олег Ивик. М.: Текст, 2009. 316 с.
6. История первобытного общества. Общие вопросы. Проблемы антропосоциогенеза /ред. Ю.В. Бромлей. М.: Наука, 1983. 435 с.
7. Первобытная периферия классовых обществ до начала великих географических открытий /Ред. Першиц А. М., Хазанов А. М. – М. : Наука, 1978. 299 с.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (далі – ІНДЗ) – є одним із видів поза аудиторної роботи студента, яке має навчально-дослідницький характер та виконується в процесі вивчення програмного матеріалу і завершується до підсумкового тестування з навчальної дисципліни. Індивідуальний проект повинен бути написаний на основі самостійно опрацьованих наукових джерел, зібраного і обробленого матеріалу. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих в ході лекційних та практичних занять та самостійної роботи.

Мета ІНДЗ полягає у самостійному вивченні на основі джерел, монографій, наукової та науково-популярної і довідкової літератури частини програмного матеріалу, його систематизація, аналіз та узагальнення, а також подальше використання у практичній діяльності.

Орієнтована структура ІНДЗ:

1. Титульний аркуш. Оформлюється згідно вимог вищої школи.

2. Зміст. У змісті подається перелік структурних компонентів ІНДЗ із зазначенням сторінок.

3. Вступ. У вступі зазначаються тема, мета, завдання, предмет та об'єкт роботи, її основні положення, стан наукової розробки проблеми та її актуальність. Також у вступі викладаються базові теоретичні положення, закони та методи, на основі яких розкривається обрана тема.

4. Основна текстова частина. В основній частині логічно та послідовно розкривається сутність обраної для ІНДЗ теми, подається текстова реферативна інформація. Послідовність викладення результатів дослідження повинна відповідати обраній темі, поставленим у роботі меті та завданням. В тексті необхідно робити посилання на джерела та літературу, яка була використана в ході опрацювання теми.

5. Висновки. У висновках у стислій формі повинні знайти відображення основні результати роботи. Висновки повинні відповідати і розкривати поставлені мету та завдання.

6. Список використаних джерел та літератури. Список використаних джерел та літератури оформлюється відповідно до вимог МОН України.

7. При необхідності текст роботи може бути доповнений додатками – відповідними мапами, ілюстративним матеріалом, схемами, діаграмами, статистичними і порівняльними таблицями тощо.

Під час оформлення роботи необхідно дотримуватися загальноприйнятих вимог. Робота друкується кеглем 14 шрифтом Times New Roman на одній стороні аркуша формату А4. З обох сторін аркуша залишаються поля розміром 25 мм зліва, 15 мм справа. Верхнє і нижнє поля однакові – 20 мм. Загальний обсяг роботи становить 15 – 20 сторінок друкованого тексту. Усі аркуші роботи нумеруються. Кожен розділ у тексті повинен мати заголовок у точній відповідності з назвою в змісті.

Порядок подання та захист ІНДЗ

ІНДЗ подається викладачу, який читає лекційний курс з даної дисципліни та виставляє підсумкову оцінку за заліковий кредит, не пізніше ніж за тиждень до проведення другого ПМК з дисципліни.

Оцінка за ІНДЗ виставляється на практичному занятті з курсу на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання шляхом доповіді студента про виконану роботу або у формі презентації (до 5 - 10 хв.). Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом залікового кредиту і враховується при підрахунку підсумкової оцінки з навчального курсу.

Тематика індивідуальних науково-дослідних завдань

Модуль 1. Джерела та історіографія історії первісного суспільства.

Антропосоціогенез.

1. Види та форми викопних гомінід на території Африки, Азії та Європи.
2. Сучасні гіпотези та теорії антропосоціогенезу.
3. Сучасний стан проблеми первісного заселення території України.
4. Реконструкція господарської діяльності австралопітеків та хабілісів.
5. Сучасні дані про розвиток мислення та мовлення первісних людей.

Модуль 2. Епоха первісної общини. Розклад первісного суспільства.

1. Причини кризи мисливсько-збиральницького господарства в епоху мезоліту.
2. Основні пам'ятки мистецтва та культу первісної общини на території сучасної України.
3. Пам'ятки первісного мистецтва як джерела вивчення світогляду первісного населення.
4. Роль та місце жінки в первісній общині
5. Житла та поселення первісної епохи як історичне джерело.
6. Аналіз передкласового суспільства на прикладі скіфів за даними Геродота.

**Визначення рейтингу здобувачів вищої освіти з дисципліни «Історія
Стародавнього світу. Історія первісного суспільства»**

Поточний контроль (практичні заняття, самостійна робота, контрольні модульні роботи тощо)		Сума
Модулі	Бали	0 – 100
Модуль 1	0 – 70	
Модуль 2	0 – 30	

Шкала оцінювання за всіма видами контролю:

Сума балів за всіма видами навчальної діяльності	Шкала оцінювання S	Оцінка за національною шкалою
90–100		відмінно
82–89		добре
74–81		
64–73		задовільно
60–63		
35–59		задовільно з можливістю повторного складання
0–34		задовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

Тестові завдання до модульної перевірки

Модуль 1. Джерела та історіографія історії первісного суспільства.

Антропосоціогенез.

1. В чому полягає специфіка науки історія первісного суспільства:

- а) немає писемних джерел за поодинокими винятками
- б) наука комплексна
- в) вивчає писемний період історії
- г) немає специфіки, схожа на інші історичні дисципліни

2. Первісні суспільства, які існують одночасно з цивілізаціями, називаються:

- а) сінполітійні

- б) апополтійни
- в) біполітійні
- г) мультиполітійні

3. Вкажіть ім'я французького етнографа, соціолога та культуролога, творця школи структуралізму в етнології, теорії «інцесту» (одна з теорій походження права і держави), дослідника систем спорідненості, міфології та фольклору:

- а) Клод Леві-Стросс
- б) Андре Леруа-Гра
- в) Анрі Брейль
- г) Жозеф Франсуа Лафіто

4. Вкажіть ім'я вченого-етнографа, дослідника релігійних поглядів первісності, автора праць «Ринні форми релігії та їх розвиток» і «Ранні форми релігії»:

- а) Ю. І. Семенов
- б) С. О. Токарєв
- в) А. А. Формозов
- г) В. П. Алексєєв

5. Хто є автором книги «Звичаї американських дикунів у порівнянні зі звичаями первісних часів»:

- а) Г. Морган
- б) Г. Форстер
- в) Р. Дарт
- г) Ж. Ф. Лафіто

6. Хто з вчених став основоположником теорії «неолітичної революції» та вважав основним фактором суспільного прогресу еволюцію економіки:

- а) Л. Лики
- б) Р. Дарт
- в) Г. Чайлд
- г) Г. Морган

7. Вкажіть ім'я антрополога, археолога та скульптора, який розробив методику відновлення зовнішнього вигляду людини на основі скелетних решток:

- а) О. П. Окладніков
- б) С. О. Токарєв
- в) М. М. Герасимов

г) В. П. Алексєєв

8. Відзначте, що виходить за рамки дослідження «проісторії», або «доісторії»:

- а) відомості античних авторів про варварські народи
- б) палеолітичне мистецтво
- в) традиційна культура
- г) особливості домобудівництва папуасів Нової Гвінеї

9. Археозоологія вивчає:

- а) кам'яні знаряддя праці
- б) кісткові рештки
- в) печерний настінний живопис
- г) рештки рослин, знайдені на місцях життєдіяльності давніх людей

10. В археологічній періодизації епосі праобщини відповідає:

- а) середній палеоліт
- б) верхній палеоліт
- в) верхній палеоліт та мезоліт
- г) неоліт

11. Про життя первісного суспільства та його еволюційний розвиток вперше висказався:

- а) Аристотель
- б) Тіт Лукрецій Кар
- в) Геродот
- г) Демокрит

12. Повідомлення про ранньокласове суспільство скіфів можна знайти в праці:

- а) Геродота
- б) Фулідіда
- в) Ксенофонта
- г) Гая Юлія Цезаря

13. Перше формулювання цілісного розуміння предмету історії первісного суспільства належить:

- а) Буше де Перту
- б) Л.-Г. Моргану
- в) Ф. Енгельсу
- г) Ч. Дарвіну

14. Етнологія вивчає:

- а) писемні джерела
- б) традиційно-побутову культуру первісних суспільств, які існували після виникнення цивілізацій та існують в наш час.
- в) викопні форми людей
- г) класові суспільства середньовіччя

15. Дендрохронологія це:

- а) вирощування садових культур
- б) метод прямого датування за допомогою підрахунків річних кілець дерев
- в) визначення віку дерева чи куща
- г) наука про мінливість рослин в часі

16. Який період охоплює історія первісного суспільства:

- а) від 5 млн. років до середини IV тисячоліття до н.е.
- б) від 1 млн. років до III тисячоліття до н.е.
- в) від 5 млн. років до середини IV століття до н.е.
- г) від 2 млн років до завойовницького походу Олександра Македонського

22. Первісні суспільства, які існували до появи перших цивілізацій, називають:

- а) сінполітійні
- б) апополтійні
- в) біполітійні
- г) багатополітійні

23. Прабатьківщиною людства називають територію:

- а) півдня Азіатського континенту
- б) Південної Америки
- в) Африканського континенту
- г) Австралію

24. Територія обох Америк була заселена:

- а) через острова Тихого океану
- б) через Берінгію
- в) через Гренландію
- г) через Атлантичний океан

25. Еволюція предків людини сучасного біологічного виду пов'язана із:

- а) австралопітеком могутнім

- б) австралопітеком грацильним
- в) австралопітеком бойсовим
- г) рамапітеком
- д) архантропом

26. Мозковий рубікон між твариною та людиною становить:

- а) 500 – 600 куб. см.
- б) 700 – 800 куб. см.
- в) 900 – 1000 куб. см.
- г) 1450 куб. см.

27. Найдавніші знахідки австралопітекових зроблені:

- а) в Європі
- б) в Азії
- в) в Азії та Африці
- г) в Африці
- д) в Південній Америці
- є) в Європі та Африці

28. Перша матеріальна культура на Землі носить назву:

- а) ашельської,
- б) олдувайської,
- в) танзанійської
- г) мустьєрської

29. Найдавнішими знаряддями праці первісних людей були:

- а) ручне рубило
- б) ніж
- в) серп
- г) чоппери та чоппінги
- д) лук і стріли

30. Кісткові решти австралопітеків були знайдені

- а) у 1927 р. Раймондом Дартом
- б) у 1924 р. Девідсоном Блеком
- в) у 1894 р. Еженом Дюбуа,
- г) у 1924р. Раймондом Дартом.

31. Кісткові рештки першого представника виду Homo erectus – пітекантропа – знайшов:

- а) Е. Дюбуа у 1893 р.
- б) Р. Дарт у 1924 р.

в) Д. Блек у 1927 р.

32. Кісткові рештки синантропів були знайдені:

а) Е. Дюбуа у 1893 р.

б) Р. Дартом у 1924 р.

в) Д. Блеком у 1927 р.

33. Найдавнішою стоянкою первісної людини на території сучасної України є:

а) Киїк-Коба в Криму

б) Королеве у Закарпатті

в) Анетівка II на Миколаївщині

г) Велика Аккаржа на Одещині

34. Діяльність австралопітеків визначається як:

а) знаряддево-створююча

б) знаряддево-привласнююча

в) предметна

г) правильна відповідь відсутня

35. В результаті яких процесів з'явилися ранні прелюди:

а) перехід до повністю наземного способу життя

б) прямоходіння

в) звільнення передніх кінцівок, використання предметів праці регулярно

г) збільшення мозку в 2,5 рази

36. Точковий захват» вперше сформувався у:

а) архантропа

б) австралопітека масивного

в) австралопітека грацильного

г) людини вмілої

37. М. Я. Марр висунув:

а) трудову теорію антропогенезу

б) поетапного виникнення виробничого господарства

в) гіпотезу кінетичної мови

г) сіміальну теорію антропогенезу

38. До ознак формування зв'язного мовлення та абстрактного мислення відносять:

- а) формування прямоходіння
- б) збільшення об'єму мозку
- в) трудову діяльність
- г) зменшення маси нижньої щелепи та зубів
- д) формування спеціальних відділів мозку

39. Середня численність праобщини виду *Homo erectus* дорівнювала

- а) 50-60 чоловік
- б) 70-80 чоловік
- в) 80-90 чоловік
- г) 100 – 120 чоловік

40. Стоянки Торральба и Амбронa відносять до

- а) олдувайської культури
- б) мустьєрської культури
- в) ашельської культури
- г) мадленської культури

41. Кісткові рештки людини біологічного виду *Homo erectus* були знайдені на території:

- а) Америки,
- б) Азії,
- в) Африки,
- г) Європи,
- д) Австралії,

42. В якій з названих країн не знайдені залишки неандертальців:

- а) Франція
- б) Україна
- в) Ірак
- г) США
- д) Іспанія
- е) Італія
- ж) правильної відповіді немає

43. Неандертальська людина використовувала знаряддя праці із:

- а) каменю та кістки
- б) тільки каменю
- в) каменю, кістки та дерева
- г) кістки та дерева

44. Як називається віра людини в кровну спорідненість з будь-яким видом тварин, рослин чи явищ природи?

- а) дуально-праобщинна організація
- б) анімізм
- в) фетішизм
- г) тотемізм

45. Перші в історії людства поховання померлих залишені:

- а) синантропами
- б) викопними людьми сучасного біологічного виду
- в) австралопітеками
- г) неандертальцями

46. Хто з давніх людей став вперше добувати вогонь:

- а) хомо сапієнс
- б) неандерталець
- в) гелдерберська людина
- г) австралопітек

47. Складені знарядді праці вперше з'являються у:

- а) австралопітеків
- б) людини вмілої
- в) синантропів
- г) неандертальців
- д) кроманьонців.

48. Територія Америки була заселена:

- а) архантропами
- б) австралопітеками,
- в) неандертальцями
- г) людиною сучасного біологічного виду.

49. Спеціалізація полювання вперше з'являється у

- а) архантропів
- б) ранніх неандертальців
- в) пізніх неандертальців
- г) кроманьйонців.

50. Тотемізм це:

- а) форма релігії, властива первісно-общинному ладу,

- б) віра у надприродні властивості неживих предметів,
- в) культ померлих предків,
- г) уявлення про спільне походження та кровну спорідненість між групою людей та будь-яким видом тварин, рослин чи явищ природи.

51. Егалітарне суспільство це:

- а) первісне суспільство в якому ще немає процесів майнового та соціального розшарування
- б) ранньокласове суспільство
- в) суспільство на чолі з вождем та племінною аристократією
- г) те ж саме, що амазонки.

52. До пам'яток мистецтва та культу первісних людей на території України відносять місцезнаходження:

- а) Амвросіївку
- б) Мізинську стоянку
- в) Кам'яну Могилу
- г) Анетівку 4
- д) Велику Аккаржа
- е) Анетівку 2
- д) печеру Іллінку

53. Кісткові рештки якого виду людей не знайдені на території України:

- а) неандертальців
- б) Homo erectus
- в) кроманьйонців
- г) австралопітека граційного
- д) австралопітека масивного

54. Викресліть зайве. Вкажіть, що об'єднує поняття, які залишилися.

Призматичний нуклеус, скребачка, голка, різець, ручне рубило, молотоподібне знаряддя, лук, стріли, світильники з епіфізів мамонта.

55. Розмістіть в хронологічній послідовності періоди давньої історії:

- а) енеоліт
- б) верхній палеоліт
- в) мезоліт
- г) неоліт.
- д) нижній палеоліт
- е) епоха бронзи
- ж) залізний вік

56. Знайдіть помилку в тексті (підкреслити).

Більшість вчених вважають, що люди відокремилися від тваринного світу у Східній Африці близько 5 млн. років тому і розселилися на Землі. Близько 1 млн. років тому людина почала заселяти Азію та Східну Європу. Місця тимчасового перебування найдавніших людей називають стоянками. На території України найдавніша стоянка первісних людей належить неандертальцям. Вона знаходиться в Київській області.

57. Який звичай демонструють археологічні знахідки у печері Драхенлох:

В печері з кам'яних плиток складені ящики, в яких укладені черепа та кістки ведмедів. Кістки складали у ящики свіжими, не піддаючи термічній обробці. Зверху ящики закривали кам'яними плитками. Наведіть етнографічні аналогії.

58. Виберіть два правильних твердження переліку причин формування перших передлюдей (австралопітеків):

- а) зміни кліматичних умов та ландшафтів антропогену,
- б) перехід до повністю наземного образу життя,
- в) використання вогню,
- г) виготовлення знарядь праці,
- д) звільнення передніх кінцівок та регулярне використання предметів праці.

Модуль 2.**Епоха первісної общини. Розклад первісного суспільства.****1. Формування дуально-праобщинної організації мало місце у колективах:**

- а) людини вмілої
- б) архантропів
- в) кроманьйонців
- г) неандертальців.

2. Поняття «рід» увів у науку:

- а) Джордж Мак-Леннан
- б) Луїс-Генри Морган
- в) Едуард Тайлор
- г) Фрідріх Енгельс

3. Лінідж – це:

- а) група близьких родичів всередині роду, які ведуть походження від пам'ятного предка
- б) планування стійбища прямими лініями
- в) конструкції невідомого призначення з каміння великого розміру
- г) те ж саме, що й рід

4. Фратрія це:

- а) угруповання, яке складається з декількох родів одного племені
- б) те ж саме, що рід
- в) плем'я
- г) підрозділ роду

5. Що таке каменеваріння?

- а) процес приготування рослинної їжі за допомогою розпеченого каміння
- б) варіння каменів для видобування фарби
- в) приготування їжі в кам'яному посуді
- г) виварювання каміння для добування солі

6. Назвіть етнографічні аналоги ранньопервісної общини:

- а) веда Шрі-Ланки
- б) ескімоси американського Приполяр'я
- в) евенки
- г) апачі Арізони

7. Хто керував ранньопервісною общиною і якими методами:

- а) старійшина – методами умовляння, обговорення, власного прикладу
- б) вождь – примусовими методами
- в) бігмен за допомогою грошових виплат
- г) взагалі ніхто не керував, не було потреби

8. Що не входило до колективної власності в епоху ранньопервісної общини?

- а) промислова територія
- б) житла, вогнища
- в) мисливська зброя, одяг, прикраси
- г) їжа

9. Якими способами люди доби верхнього палеоліту наносили відбитки долонь на стіни печер?

- а) аерографія

- б) обводили
- в) занурювали руки у фарбу, а потім прикладали до стіни.

10. Прикладом облавного полювання на первісного зубра на території України є стоянка:

- а) Мізин
- б) Володимирівка
- в) Амвросіївка
- г) Добранічівка

11. Влада жінок простежувалася у племен:

- п) гуронів
- б) папуасів
- в) меланезійців острова Добу
- г) кубео Південної Америки

12. Що не входило до колективної власності ранньопервісної общини:

- а) знаряддя праці
- б) побутові предмети та прикраси
- в) їжа
- г) земля, сировина для виробництва знарядь праці
- д) житла

13. Основною формою сім'ї в ранньородовій общині була:

- а) групова
- б) мала парна
- в) полігамна
- г) інституту сім'ї не існувало

14. Які досягнення були притаманні «неолітичній революції» ?

- а) скотарство та землеробство
- б) виробництво кераміки
- в) лук та стріли
- г) виробництво човнів-довбанок
- д) шліфування та свердління каменю

15. Оберіть заняття, притаманні мешканцям поселень натуфійської культури:

- а) полювання
- б) рибальство
- в) скотарство

- г) ускладнене збиральництво
- д) іригаційне землеробство

16. До відтворюючих видів діяльності належать:

- а) мисливство;
- б) скотарство;
- в) землеробство
- г) збиральництво

17. Посуд із глини з'являється в епоху

- а) праобщини
- б) первісного людського стада
- в) ранньородової общини
- г) пізньородової общини

18. Який вид землеробства був найдавнішим?

- а) іригаційне
- б) підсічно-вогневе
- в) лиманне (повіневе)
- г) орне

19. Скільки центрів одомашнення рослин виділив М. І. Вавилов?

- а) шість
- б) п'ять
- в) сім
- г) вісім

20. Які з наведених культур були, на думку М. І. Вавілова, одомашнені у південноамериканському центрі:

- а) кукурудза
- б) абрикос
- в) томати
- г) баклажан

21. Які рослини не були одомашнені у власне індійському центрі (за М. І. Вавиловим):

- а) джут
- б) рис
- в) пшениця
- г) баклажан

22. Які тварини були domestikovanі у Новому Світі?

- а) кінь
- б) велика рогата худоба
- в) лама
- г) коза
- д) альпака

23. Які рослини, на думку М. І. Вавилова, були окультурені в Китаї:

- а) соя
- б) цитрусові
- в) картопля
- г) тутове дерево

24. Які з наведених культур були, на думку М. І. Вавилова, одомашнені у південноамериканському центрі:

- а) кукурудза
- б) абрикос
- в) томати
- г) баклажан

25.. Хто з науковців встановив періодизацію етапів становлення виробничого господарства:

- а) М. І. Вавилов
- б) В. А. Шнірельман
- в) Ф. Енгельс
- г) Л.-Г. Морган
- д) С. М. Гізер

26. Що є найдавнішим винаходом людини:

- а) колесо
- б) гончарне коло
- в) човен
- г) голка

27. Перша тварина, одомашнена людиною:

- а) велика рогата худоба
- б) свиня
- в) вівця
- г) собака

28. Основною формою власності в родовій общині була

- а) колективна
- б) особиста
- в) приватна

29. Перший метал, з якого стародавні люди почали виготовляти прикраси та знаряддя праці

- а) залізо
- б) бронза
- в) золото
- г) мідь

30. Надлишковий продукт – це:

- а) продукт, який зіпсувався
- б) суспільний продукт, кількість якого перевищує життєзабезпечення
- в) продукт, який залишився після потлачевидного свята
- г) не можу визначити

30. Що виступало в ролі «первісних грошей»?

- а) сіль
- б) худоба
- в) мушлі
- г) золото

31. Чим хатні промисли відрізняються від ремесла:

- а) предмети виготовляються для внутрішнього споживання
- б) предмети виготовляють в житлі, а не у майстерні
- в) предмети виготовляють спорадично, час від часу
- г) хатнім промислом займаються тільки жінки у вільний час

32 . Що називають другим розподілом праці:

- а) відокремлення землеробства від полювання та збиральництва
- б) відокремлення городництва від садівництва
- в) відокремлення ремесла від землеробства та скотарства
- г) відокремлення скотарства від полювання.

33. Кочовики – це люди, які:

- а) постійно живуть на одному місці
- б) більшу частину року живуть в містах
- в) постійно переходять з місця на місце, випасаючи худобу
- г) пересуваються сезонно за стадами диких тварин

34. Про що свідчать позначки на речах із поховань додинастичного часу в Єгипті:

- а) це знаки власності (сімейної, або особистої)
- б) це виробничі відмітки
- в) про рік виготовлення речі
- г) це клеймо майстра, який виготовив річ

35. Коли виникає формальна освіта:

- а) в епоху класогенезу
- б) в епоху ранньопервісної общини
- в) в епоху пізньопервісної общини
- г) в епоху праобщини

36. Який античний автор описав існування скарбів престижно-ритуального призначенні у галлів:

- а) Гай Юлій Цезар
- б) Плутарх
- в) Тит Лукрецій Карр
- г) Геродот

37. Обряд посвяти у доросле життя називається:

- а) сапієнтизація
- б) доместикація
- в) ініціація
- г) гомінізація

38. Звичай вступати в шлюбні відносини за межами свого колективу називається:

- а) агамія
- б) екзогамія
- в) ендогамія
- г) проміскуїтет

39. Який термін є зайвим:

- а) поліандрія
- б) моногамія
- в) інфантицид
- г) полігінія

40. Шлюб з кількома братами називається:

- а) левірат
- б) сорорат
- в) авункулат
- г) проміскуїтет

41. Шлюб з кількома сестрами називається:

- а) левірат
- б) сорорат
- в) авункулат
- г) проміскуїтет

42. Заборона вступати в шлюбні відносини називається:

- а) проміскуїтет
- б) екзогамія
- в) агамія
- г) ендогамія

43. В ході якого процесу індивід стає соціальною особистістю?

- а) в процесі виховання та освіти
- б) в процесі трудової діяльності
- в) в процесі виховання, освіти та уведення до соціального колективу
- г) за правом народження, більше нічого не потрібно

44. Адопція – це:

- а) обряд ініціації юнаків у деяких племен
- б) форма сім'ї в епоху неоліту
- в) норма писаного права
- г) форма встановлення штучної спорідненості

45. При плутократичному варіанті становлення держави правителем стає:

- а) військовий вождь
- б) чаклун
- в) бігмен
- г) старійшина

46. Які з наведених наук не є джерелами для дослідження первісної демографії?

- а) археологія
- б) соціологія
- в) палеоантропологія

г) етнографія

47. Для яких суспільств епохи класоутворення була характерною затримка розвитку патріархальних тенденцій:

- а) для скотарів
- б) для орних землеробів
- в) для суспільств з ручним землеробством
- г) всі суспільства епохи класогенезу мали патріархальні тенденції

48. Бігмен – це:

- а) людина високого росту
- б) чоловік, який користувався особливим впливом в общині, фактичний лідер общини
- в) людина з великою масою тіла
- г) голова Ради старійшин

49. При патріархальному рабстві рабів:

- а) закували в кайдани
- б) змушували виконувати непрестижні види робіт
- в) поселяли разом з господарями або окремо
- г) продавали та таврували

50. Коли почали утворюватися перші цивілізації:

- а) близько 5 тисяч років тому
- б) у X тисячолітті до н.е.
- в) у II тисячолітті до н.е.
- г) близько 3 тисяч років тому

51. Малюнкове письмо інакше називається:

- а) петрогліфічне
- б) піктографічне
- в) демотичне
- г) вузелкове

52. Які види експлуатації не відносяться до міжобщинної:

- а) військове пограбування
- б) контрибуції
- в) боргова кабала
- г) данництво

53. Які контакти між цивілізацією та первісною периферією були самими легкими:

- а) ідеологічні
- б) політичні
- в) соціальні
- г) господарські

54. Виберіть речі, які з'явилися після переходу до землеробства та скотарства: проколка, одяг із шкір, одяг з вовни, ткацький верстат, зернотерка, плуг, гарпун, кам'яна сокира.

55. Викресліть зайву назву. Вкажіть, що об'єднує ряд назв, які залишилися.

Альтаміра, Ніо, Ляско, Фон де Гом, Олдовай, Капова печера.

56. Наведені слова запишіть у послідовності виникнення та використання:

- а) лук і стріли
- б) мотика
- в) ручне рубило
- г) гарпун
- д) палка-копачка,
- е) скребачки та проколки
- ж) рало

57. Підберіть до кожного поняття відповідне йому пояснення:

- а) рід
- б) плем'я
- в) матріархат

1. об'єднання кількох общин, що проживають в одній місцевості
2. верховенство жінки в родовій общині

3. об'єднання родичів, які ведуть спільне господарство і мають спільного тотема

58. Виберіть два правильні твердження з такого переліку: фетішизм це:

- а) форма релігії, властива первісно-общинному ладу,
- б) віра у надприродні властивості неживих предметів,
- в) культ померлих предків,
- г) уявлення про спільне походження та кровну спорідненість між групою людей та будь-яким видом тварин, рослин чи явищ природи

Питання для підсумкового контролю (іспит)

1. Предмет історії первісного суспільства та її місце серед інших наук.
2. Періодизація та хронологія історії первісного суспільства.
3. Джерела історії первісного суспільства.
4. Завдання та значення історії первісного суспільства.
5. Визначити головні етапи антропогенезу.
6. Визначити процеси, які привели до появи перших передлюдей.
7. Обґрунтувати значення трудів Ч. Дарвіна та Т. Гекслі для розвитку історії первісного суспільства.
8. Дати оцінку сучасним теоріям антропогенезу.
9. Охарактеризувати стадію австралопітеків в еволюції людини.
10. Проаналізувати та порівняти трудову діяльність ранніх та пізніх передлюдей.
11. Охарактеризувати морфологію та матеріальну культуру перших представників роду Номо на Землі.
12. Охарактеризувати фізичний тип, побут та трудову діяльність архантропів.
13. Охарактеризувати фізичний тип, побут та трудову діяльність палеоантропів.
14. Дати порівняльну характеристику архантропів та палеоантропів.
15. Проаналізувати сутність та сучасний стан неандертальської проблеми.
16. Проаналізувати розвиток мозку предків сучасних людей , виникнення мислення та мови
17. Проаналізувати витоки ідеологічних уявлень, виникнення первісної магії, тотемізму та фетишизму. Навести археологічні та етнографічні приклади.
18. Дати оцінку формуванню світогляду та витокам образотворчого мистецтва палеоантропів.
19. Визначити час та місце формування неоантропа та його фізичний тип.

20. Визначити час та місце формування великих рас людини, дати їх характеристику
21. Визначити час та шляхи заселення людиною Америки та Австралії.
22. Визначити час та шляхи заселення території сучасної України стародавньою людиною
23. Дуально-праобщинна організація: причини виникнення, сутність.
24. Пам'ятки мистецтва та культу кам'яної доби на території сучасної України.
25. Визначити та обґрунтувати час початку та закінчення соціогенезу та джерела його вивчення.
26. Проаналізувати ландшафтно-кліматичні особливості антропогену, визначити особливості клімату та ландшафтів доби первісної общини на терені Євразії.
27. Обґрунтувати сутність та значення статевих мисливських табу, часткової та повної агамії. Дати визначення та навести приклади екзогамії та ендогамії.
28. Обґрунтувати сутність та ознаки роду.
29. Визначити основні принципи організації влади та соціального контролю в ранньопервісній общині.
30. Визначити особливості побуту та господарства людини епохи ранньопервісної общини. Навести етнографічні аналоги ранньопервісної общини.
31. Дати оцінку розвитку духовної культури людей ранньопервісної общини
32. Дати оцінку технічним досягненням неоліту.
33. Визначити передумови та обґрунтувати причини виникнення відтворюючого господарства.
34. Проаналізувати археологічні джерела про найстародавніші центри виникнення відтворюючого господарства.
35. Визначити сутність процесів культивування та доместикації, час та місце появи домашніх рослин та тварин.

36. Визначити умови та механізм виникнення відтворюючого господарства.
37. Проаналізувати періодизацію виникнення відтворюючого господарства за В. О. Шнірельманом.
38. Визначити центри культурних рослин за М. І. Вавиловим. Навести приклади рослин по центрам.
39. Проаналізувати розвиток та розповсюдження землеробства та скотарства.
40. Проаналізувати особливості общинно-родової організації в епоху пізньопервісної общини.
41. Дати оцінку та порівняти демографічні процеси в епохи ранньопервісної та пізньопервісної общин.
42. Визначити сутність та задачі соціалізації на ранніх етапах розвитку первісного суспільства.
43. Проаналізувати причини виникнення додаткового продукту та приватної власності.
44. Проаналізувати причини виникнення експлуатації та суспільних класів.
45. Визначити інновації в сфері шлюбно-сімейних відносин в епоху класогенезу.
46. Обґрунтувати причини виникнення ремесел та інтенсифікації обміну в епоху розкладу первісного суспільства
47. Проаналізувати причини змін у становищі статей в епоху класогенезу.
48. Дати оцінку розвитку форм суспільної свідомості на стадії ранньопервісної общини.
49. Обґрунтувати значення обміну та його роль у становленні політичної влади
50. Зародження експлуатації, характеристика форм експлуатації.
51. Класогенез – утворення класів
52. Становлення держави. Ознаки держави. Основні шляхи інституалізації влади.

Перші державні утворення на терені сучасної України.

53. Визначити особливості шлюбу та сім'ї в період розкладу первісного суспільства.

54. Визначити особливості демографічної ситуації та етнічного стану в період класогенезу.

55. Проаналізувати становлення писемності. Найстародавніші види та системи писемності.

56. Визначити типи первісної периферії та види її контактів з цивілізацією

57. Дати оцінку долям первісної периферії у новий та новітній час.

58. Проаналізувати залишки первісних норм та уявлень у класових суспільствах.

59. Дати оцінку розвитку первісної археології та історії первісного суспільства у XIX – XX ст.

60. Визначити особливості реконструкції первісного суспільства.

Рекомендовані інтернет-ресурси

1. Археологія Середньої Наддніпрянщини. <http://www.arheolog-ck.ru/>

Сайт створений черкаськими археологами та присвячений результатам дослідження пам'яток археології та давньої історії середнього Подніпров'я. На сайті міститься велика електронна бібліотека наукової літератури, яка включає монографії та статті з археології, історії, географії, етнографії, міфології, лінгвістики, нумізматики та палеонтології як середнього Подніпров'я, так і інших регіонів.

2. What does it mean to be human? <http://humanorigins.si.edu/>

Англомовний сайт Смітсонівського інституту (Smithsonian Institution), США, присвячений вивченню первісного суспільства. На сайті розміщені новини науки про еволюцію людини, наукові та науково-популярні фільми та відеороліки, інтерактивний музей та інші матеріали. Сайт зручний у користуванні.

3. Institute of Human Origins. <http://iho.asu.edu/>

Англомовний сайт некомерційної, міждисциплінарної науково-дослідної організації «Інститут походження людини», з'язаної із арізонським Державним університетом. Ресурс присвячений відновленню та аналізу викопних знахідок, які стосуються еволюції людини.

4. Антропогенез.ру. <http://antropogenez.ru/>

Містить багато матеріалів з еволюції людини. Основна змістовна частина сайту - це каталог знайдених на сьогоднішній день решток викопних попередників людини сучасного біологічного виду. Також на сайті можна знайти статті про еволюцію людини (еволюція мозку і тіла людини, виникнення рас та інші) та відповіді фахівців на запитання відвідувачів порталу. Сайт існує з 2010 р. Плюс сайту в тому, що там відсутні популярні публікації із некоректними повідомленнями. Весь розміщений на сайті матеріал подається виключно фахівцями з антропології.

5. Виртуальный музей. Первобытное искусство. <http://vm.kemsu.ru/>

Сайт є, по сутності, віртуальним музеєм, в якому експонуються пам'ятки первісного мистецтва, що знаходяться в різних країнах світу. Музей представляє історико-археологічні пам'ятки в їх природному ландшафтному контексті та демонструє їх в різних ракурсах і гіпотетичних реконструкціях. Плюс ресурсу – високий рівень візуалізації матеріалу.

6. Чарльз Дарвин. <http://charles-darwin.narod.ru/>

Сайт присвячений Ч. Дарвіну, основоположнику теорії еволюції. На сайті можна знайти його наукові праці, в тому числі і на англійській мові. також розглянута біографія вченого.

7. Человек и общество. <http://aravideo.ru/>

Ресурс присвячений науковому ретроспективному огляду еволюційних процесів. На цьому ресурсі можна знайти відповіді, наприклад, на питання : «Як виник наш Всесвіт? Якими були і як жили наші далекі пращури?» та багато інших. Також на сайті розміщені статті з проблем історії первісного суспільства, антропології, генетики та інших питань.

8. Каменный век. Палеолит. Мезолит. Неолит. <http://prehistoric.narod.ru/>

Сайт присвячений історії первісного суспільства доби каменю. Ресурс має непоганий рівень візуалізації матеріалу, структурованого за окремими епохами. У стислому вигляді подано основні характеристики різних боків господарства та побуту епох кам'яної доби.

Відеоматеріали

1. «Загадка ДНК. Пошук Адама». Науково-пізнавальний фільм, реж. С. Бойс, Ч. По, Великобританія (National Geographic), 2005 р.

2. «Перш ніж ми підкорили світ». Науково-пізнавальний фільм, реж. Т. Харді, США (Discovery), 2003 р.
3. «Прогулянуи із печерною людиною». Науково-пізнавальний серіал, реж. Р. Дейл, Велика Британія, 2002 р.
4. «Одиссея первісної людини» / науково-пізнавальний фільм, реж. Ж. Малатьє, виробництво Канада, Франція, Італія, Швейцарія, Бельгія, 2003 р.

СЛОВНИК ПОНЯТЬ ТА ТЕРМІНІВ

Австралопітек (лат. *australis* – південний і грец. *pithekos* – мавпа) викопна людиноподібна мавпа, мешкала, переважно, в Південній Африці. Період існування 5 - 3 млн. років тому.

Авункулат (від лат. *avunculus* – дядько по матері) – сукупність порядків, що припускають особливий зв'язок людини з його дядьком по матері.

Авункулокальність (від лат. *avunculus* – дядько по матері і *locus* – місце) – шлюбне поселення подружжя у дядька по матері або в його групі.

Агнатна спорідненість (від лат. *agnatio* – рід по батькові) – рід по батьківській лінії, те ж, що і патрилійність.

Адопція, (від лат. *Adoptio* – всиновлення) – форма встановлення штучної спорідненості. В процесі адопції індивід або декілька осіб уводяться до іншої групи людей із наданням усіх прав та зобов'язанням дотримуватися правил, прийнятих у даній групі.

Амбілокальність (від лат. *ambo* – обидва і *locus* – місце) – шлюбне поселення подружжя по вибору, або в групі чоловіка, або в групі дружини.

Анімізм (від лат. *anima, animus* – душа, дух) – віра в надприродні істоти, укладені в матеріальні тіла (душі) або існуючі самі по собі (духи).

Антропогенез (від грец. *anthropos* – людина та *genesis* – виникнення) – процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини; розділ антропології, що вивчає цей процес.

Антропологія (від грец. *anthropos* – людина і *logos* – наука) – 1) наука про місце людини в природі й мінливість її фізичного типу в часі та просторі. Як самостійна наука сформувалася в середині XIX ст.; 2) філософська антропологія – вчення про природу та сутність людини; 3) культурна антропологія – одна з назв етнології в західноєвропейській та американській науці.

Антропоморфний (від грец. *anthropos* – людина і *morphe* – форма) – людиноподібний.

Антропосоціогенез (від грец. *anthropos* – людина, лат. *societas* – суспільство, грец. *genesis* – виникнення) – процес виникнення людини і людського суспільства.

Аполітейні суспільства (від грец. *apo* – до і *politeia* – цивілізація) – типи первісного суспільства, що існували до виникнення перших цивілізацій.

Аристократія (від грец. *arista* – найкращий і *kratos* – влада, сила, тобто влада найкращих) – 1) форма державного ладу, за якої правління здійснюється представниками родової знаті; 2) спадкова знать, вищий стан, привілейована соціальна група, верства або прошарок суспільства, що має виняткові права, переваги та можливості порівняно з іншими соціальними групами, верствами, прошарками.

Артефакт (від лат. *arte* – штучно і *factum* – зроблений) – будь-який предмет не природного, а штучного походження.

Архантроп (від грец. *archaios* давній і *a anthropos* – людина) – застарілий термін, позначає найдавніших людей біологічного виду *Homo erectus*.

Археологічна культура – сукупність історичних джерел, які належать до одного часу, знайдені археологами на одній території, мають місцеві особливості і надають інформацію про життя древніх (первісних) людей.

Археологія (від грец. *archaios* – давній та *logos* – наука) – галузь історичної науки, яка вивчає історичне минуле людства на основі артефактів, виявлених під час розкопок.

Аульна община (від тюрк. *аул* – поселення, кочовище) – термін, сталий у вітчизняній науці для позначення сусідської общини у кочових і напівкочових скотарів.

Бігмен (від англ. *big* – великий і *man* – людина) – чоловік, що користується впливом і є фактичним лідером в общині.

Білінійність (від лат. *bis* – двічі та *linea* – лінія) – визначення спорідненості як по батьківській, так і по материнській лінії, те ж, що і когнатна спорідненість.

Білокальність (від лат. *bis* – двічі і *locus* – місце) – шлюбне поселення подружжя по черзі як в групі чоловіка, так і в групі дружини, те ж, що і дуолокальність.

Бронзовий вік – історичний період, котрий прийшов на зміну енеоліту (III-II тис. до н. е.). Характеризується виготовленням та використанням бронзових знарядь праці і зброї, появою кочового скотарства, зрошувального землеробства та ін.

Військова демократія – заключний етап розкладу первісного суспільства та перетворення його у класове суспільство. Термін введений американським дослідником XIX ст. Л. Г. Морган для позначення влади військових вождів при збереженні залишків первісного колективізму та демократії на стадії розкладу первіснообщинного ладу.

Відтворювальне господарство – господарство, в якому головним джерелом існування людини є вирощування культурних рослин та розведення свійських тварин. Змінює привласнююче господарство.

Вірилокальність (від лат. *vir* – чоловік і *locus* – місце) – шлюбне поселення подружжя у чоловіка. Вірилокальність одними авторами розрізняється, іншими не розрізняється з патрилокальністю.

Власність – історично зумовлена суспільна форма привласнення матеріальних, соціальних і духовних благ, яка визначає суспільно-виробничі,

тобто економічні й вольові, а отже, й нормативно-правові відносини між людьми, соціальними групами та класами в процесі виробництва й суспільного співжиття.

Геронтицид (від грец. *geron* – старий і лат. *caedes* – вбивство) – навмисне вбивство старих людей.

Геронтократія (від грец. *geron* – старий і *kratos* – влада) – влада найстаріших..

Гомініди (лат. *Hominidae* , від лат. *homo* – людина) – родина прогресивних приматів, яка включає людей (як викопних, так і сучасних) та великих людиноподібних мавп. Разом із родиною гібонові утворює надродину гоміноїдів (*Hominoidea* Gray, 1825).

Гомініни (лат. *Hominidae* , від лат. *homo* – людина) – підродина приматів родини Гомініди, до якої належить сучасна людина, її попередники, починаючи з ранніх представників роду *Номо*. У підродину також включають шимпанзе, горилу та рід вимерлих родів.

Дендрохронологія (від грец. *dendron* – дерево та *chronos* – час) – метод датування за річними кільцями дерев.

Джерело історичне – носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і суспільних відносин і відбиває той чи інший бік людської діяльності.

Доместикація (від лат. *domesticus* – домашній) – приручення тварин для подальшого їх розведення в інтересах людини. Інший термін – одомашнення. Для рослин вживають терміни «доместикація» та «культивація».

Дуальна організація (від лат. *duo* – два) – структура раннього родового суспільства, організація двох екзогамних родів або пізніше фратрій, в постійне об'єднання, якому притаманні взаємні шлюби. Реконструється за етнографічними даними.

Егалітарне суспільство (від франц. *egalitaire* – рівноправний, зрівняльний) – прийняте в західній науці позначення первісного суспільства, ще не охопленого процесами соціального і майнового розшарування.

Екзогамія (від грец. *exo* – зовні і *gamos* – шлюб) – заборона шлюбних стосунків між членами однієї групи – роду чи фратрії, вимога, звичай укласти шлюб із членами іншої групи.

Ендогамія (від грец. *endon* – всередині *gamos* – шлюб) – вступ до шлюбу усередині певної спільності.

Ендоканібалізм (від грец. *endon* – всередині і іспан. *canibal* – людодід) – обрядове поїдання померлих родичів, вождів тощо.

Енеоліт (від лат. *aeneus* – мідь і грец. *lithos* – камінь) – мідно-кам'яний вік. Те ж, що й халколіт.

Епонім (від грец. *epi* – біля, за, після і *onoma* – ім'я) – той, хто дав комунібудь ім'я, зазвичай предок-родоначальник.

Етнологія (від грец. *ethnos* – народ, *logos* – наука, вчення) – те саме, що й етнографія.

Залізний вік – історичний період, який характеризується початком обробки заліза та виготовленням з нього знарядь праці й зброї. Починається з I тис. до н.е.

Звичаєве право – система усталених, як правило, письмово не фіксованих і частково санкціонованих державною владою правил у певному суспільстві.

Ідеографія (від грец. *idea* – ідея і *grapho* – пишу) – писемність, знаки якої (ідеограми) передають цілі слова – поняття. Синонім – логографія.

Ініціації (від лат. *initiatio* – посвята) – обряди залучення підлітків до категорії дорослих чоловіків і жінок.

Інфантецид (від лат. *infans* – дитина і *caedes* – вбивство) – навмисне вбивство маленьких дітей.

Іригація (від лат. *irrigatio* від *irrigo* – зрошую, поливаю) – підведення води на поля, що відчують нестачу вологи, збільшення її запасів у ґрунті, з метою

збільшення родючості. На іригації, яка використовує природної вологи для поливу рослин, заснована іригаційна система землеробства.

Історіографія (від грец. *ístoría* – розповідь про минуле та *γραφω* – пишу) – спеціальна галузь наукових знань, що вивчає історію історичної науки.

Клан (від гельськ. *clan, clainne* – рід, плем'я) – в найпоширенішому слововживанні те ж, що і рід. У деяких авторів – тільки батьківський рід або родове ядро общини.

Класи - великі групи людей, що розрізняються за місцем у суспільному виробництві, по відношенню до власності на засоби виробництва, доле суспільного продукту і способу його присвоєння

Кроскузенний шлюб (від англ. *cross* – перехресний і *cousin* – двоюрідний брат, двоюрідна сестра), або перехресно- двоюрідний шлюб, – шлюб з дочкою брата матері або дочкою сестри батька.

Кроманьйонці – загальна назва ранніх неолітів (Homo sapiens sapiens), поширених переважно на території Західної Європи. У вузькому сенсі – тільки люди, знайдені в гроті Кро-Маньон, але часто кроманьйонцями називають усіх викопних неолітів доби верхнього палеоліту у Європі.

Левірат (від лат. *levir* – дівер, брат чоловіка) – шлюб з двома або більш братами одночасно, а пізніше з братом померлого чоловіка.

Лінідж (англ. *lineage* – походження, рід, от лат. *linea* – лінія) – підрозділ роду, позначає групу агнатних родичів всередині роду.

Магія (від грец. *mageia* – чаклунство) – віра в можливість впливати на життя за допомогою магічних дій або заклинань. Магія в уявленні первісної людини поділялася на позитивну (корисну) і негативну (шкідливу).

Макроліти (від грец. *makros* – великий і *lithos* – камінь) – великі і грубі кам'яні знаряддя.

Матрилінійність (від лат. *mater* – мати та *linea* – лінія) – система рахунку спорідненості по материнській лінії що встановлює походження за материнською

(жіночою) лінією, згідно з якою успадковуються ім'я, стан і (іноді) статус матері. Матрилінійність протиставляється патрилінійності.

Мегаліти (від грец. *megas* – великий і *lithos* – камінь) – споруди з кам'яних глиб, що мали, мабуть, культове призначення.

Мезоліт (від грец. *mesos* – середній і *lithos* – камінь) – середній кам'яний вік. Характеризується пануванням мікролітичної техніки. Основні заняття людей: полювання, збиральництво, рибальство.

Мікроліти (від грец. *mikros* – малий і *lithos* – камінь) – дрібні кам'яні знаряддя здебільшого геометричної форми (трикутника, трапеції, ромба тощо), поширені у пізньому палеоліті та мезоліті.

Міф (від грец. *mythos* – переказ, слово; альтернативна форма – міт) – оповідання про минувшину, навколишній світ, яке описує події за участю богів, демонів і героїв та історії походження світу, богів і людства.

Міфологія (від грец. *mythos* – переказ, слово) – фантастичне відображення дійсності у первісній свідомості через сукупність міфів, переказів, оповідань, в яких у наївно персоніфікованій, наочно-образній, несвідомо-художній формі подавалися явища природи та суспільного життя; наука, що вивчає міфи, їх походження та відображення у них дійсності.

Моногамія (від грец. *monos* – один, єдиний і *gamos* – шлюб) – єдиношлюбство.

Неоантроп (від грец. *neos* – новий і *anthropos* – людина) – люди сучасного фізичного типу, які з'явилися в Європі, Азії та Африці близько 35-40 тис. років тому.

Неоліт (від грец. *neos* – новий і *lithos* – камінь) – новий кам'яний вік. Остання доба кам'яного віку. Характеризується появою кераміки, переходом до виробничого господарства (землеробство і скотарство).

Неолітична революція - процес переходу від привласнюючого (збиральництво, мисливство) до відтворювального (землеробство, скотарство)

типу господарства та появи багатьох нових технологій (виробництво кераміки, шліфування, свердління каменю, ткацтво тощо).

Ойкумена (від грец. *oikeo* – наслідую) – заселена людиною частина земної кулі.

Олдувайська культура - перша археологічна культура в рамках палеоліту, характеризується примітивною технологією з виготовлення кам'яних знарядь праці, зі слідами у вигляді грубих нерегулярних сколів на камінні – чопперів та чоппінгів. Хронологічні рамки: від 2-х млн. до 500 тис. років тому.

Ортокузенний шлюб (від грец. *orthos* – прямою і англ. *cousin* двоюрідний брат, двоюрідна сестра), або паралельно-кузенний шлюб – шлюб з дочкою брата батька або сестри матері.

Остеодентокератична індустрія (від лат. *os* – кістка, *dens* – зуб, грец. *keras* – ріг) – переважне використання кісток, зубів і рогів як матеріалу для виробів.

Палеоантропи (від грец. *palaaios* – стародавній і *anthropos* – людина) – узагальнююча назва викопних людей, які жили в Європі, Азії та Африці близько 40-200 тис. років тому.

Палеоантропологія (від грец. *palaaios* – давній, *anthropos* – людина і *logos* – слово, наука) – розділ антропології, що вивчає фізичний тип викопних людей.

Палеодемографія (від грец. *palaaios* – стародавній, *demos* – народ і *grapho* – пишу) – розділ демографії, вивчаючий склад і рух народонаселення в первісному суспільстві.

Палеоліт (від грец. *palaaios* – стародавній і *lithos* – камінь) – давній кам'яний вік, перший період кам'яного віку.

Палеонтологія (від грец. *palaaios* – стародавній, *on,ontos* – єство, істота і *logos* – наука, вчення) – наука про викопні організми, про їхній історичний розвиток у взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Палеонтологія поділяється на палеоботаніку, палеозоологію та палеоекологію.

Парантроп (від грец. *para* – біля та *anthropos* – людина) – викопна людиноподібна мавпа, що віноситься до австралопітекових. До парантропів належать австралопітек Бойсов та австралопітек могутній.

Патріархат (від лат. *pater* – батько і грец. *arche* – влада) – панівне становище чоловіка в сім'ї та суспільстві, те ж, що батьківське право.

Патрилінійність (від лат. *pater* – батько і *linea* – лінія) – рахунок спорідненості по лінії батька, те ж, що і агнатна спорідненість.

Патрилокальність (від лат. *pater* – батько і *locus* – місце) – шлюбне поселення подружжя в груші чоловіка.

Петрогліфи – стародавні зображення на скелях, каменях, стінах печер, джерела для вивчення господарства, побуту, культури стародавніх народів.

Печатки – штампи, що вирізані на твердому матеріалі (камені, металі та ін.), матриці, а також їх відбитки (на золоті, сріблі, свинці, воску, сургучі, папері). Основною функцією печаток є засвідчення достовірності документів. Як історичні джерела вивчаються сфрагістикою.

Писемні джерела – тип історичних джерел, визначальною ознакою яких є письмова фіксація інформації.

Піктографія (від лат. *pictura* – картина і грец. *graphos* – пишу) – одна з найбільш ранніх форм писемності через зображення предметів, подій тощо спрощеними умовними знаками, схемами, малюнками; у деяких народів збереглася до наших днів.

Плем'я – історичний тип етнічної спільноти, стадія еволюції етносу, що ґрунтується на родових взаєминах та суспільному поділі праці, які визначають розрізненість племен за територією, мовою, культурою, організацією життєдіяльності тощо.

Поліандрія (від грец. *poly* – багато і *andros* – чоловік) – форма групового шлюбу, при якому жінка може перебувати одночасно у декількох шлюбах з різними чоловіками.

Полігамія (від грец. *poly* – багато і *gamos* – шлюб) – узагальнене позначення для полігінії і поліандрії.

Полігінія (від грец. *poly* – багато і *gune* – дружина) – форма шлюбу, при якому чоловік перебуває одночасно в декількох шлюбах з різними жінками.

Політеїзм (від грец. *poly* – багато і *theos* – бог) – віра в існування багатьох богів. Політеїзм виникає із тотемізму, фетишизму, анімізму на стадії розкладу первісного ладу.

Потестарна організація (від лат. *potestas* – влада) – термін, прийнятий у вітчизняній етнології для позначення організації влади в дополітичному суспільстві.

Патlach (від слова індіців-нутка «патсхатл» – давати подарунок) – роздача накопичених багатств на спеціальному святі, що влаштовується з приводу однієї з подій життєвого циклу.

Праісторія (від лат. *prae* – до, перед і грец. *historia* – історія) – доісторія, прийняте у західних авторів позначення історії первісного суспільства.

Привласнююче господарство – господарство з переважаючою в економіці роллю мисливства, збиральництва, а пізніше рибальства, що відповідає найдавнішій стадії господарсько-культурної історії людства.

Примати (від лат. *primus* – перший) – загін вищих ссавців, що включає напівмавп, мавп і людину.

Проміскуїтет (від лат. *promiscuus* – змішаний, загальнодоступний) – нічим не обмежена свобода шлюбних відносин між статями.

Протоісторія (від грец. *protos* – найпростіший, перший і *historia* – історія) – передісторія, прийняте у західних авторів позначення історії тих первісних суспільств, які можуть досліджуватися на основі письмових пам'яток сусідніх ранньокласових цивілізацій.

Раса (від франц. *race* – порода) – в антропології велика та група людей, що мають спільне походження та близький комплекс морфофізіологічних ознак.

Расогенез (від франц. *race* – порода та грец. *genesis* – виникнення) – процес расової диференціації людства у первісну епоху по мірі розширення ойкумени.

Сегментарна організація (від лат. *segmentum* – шматок) – система розділення роду і (або) общини на підгрупи, які, у свою чергу, діляться на ще менші ланки.

Синантропи (від англ. *China* – Китай та грец. *anthropos* – людина) – група найдавніших людей, які жили на території сучасного Китаю.

Синполітейні суспільства (від грец. *syn* – одночасний, співіснуючий і *politeia* – цивілізація) – первісні суспільства, що співіснували з першими ранньокласовими цивілізаціями.

Сорорат (від лат. *soror* – сестра) – шлюб з двома або більш сестрами одночасно, а пізніше з сестрою померлої дружини.

Соціальна група – відносно стійка сукупність людей, яка має спільні інтереси, цінності і норми поведінки, які складаються в межах історично визначеного суспільства. Розрізняють великі, середні та малі соціальні групи.

Соціогенез (від лат. *societas* – суспільство і грец. *genesis* – виникнення) – процес виникнення людського суспільства.

Співплемінність – об'єднання, що складалося зі споріднених та не споріднених родів та племен. З метою консолідації вони прив'язувалися один до одного, поступово у них склалися самосвідомість, мова та культура. Єдність у співплемінностей була слабшою, ніж у племен, оскільки зберігались своєрідні особливості культури та діалекти.

Стратифіковане суспільство (від лат. *stratum* – шар) – прийняте у західних авторів позначення первісного суспільства, що вже зазнало майнового розшарування.

Таліон – правовий принцип за яким у разі нанесення якоїсь шкоди винуватцю завдають тотожної шкоди.

Тотемізм (від *от-отем* – мовою північноамериканських індіанців оджибве – його рід) – віра в надприродний зв'язок та кровну спорідненість родової групи з якимось видом тварин, рослин, предметом чи навіть явищем природи, що вважається прабатьком, родичем, покровителем та другом, який оберігає рід та допомагає йому.

Унілінійність (від лат. *unus* – один і *linea* – лінія) – рахунок спорідненості тільки по одній, материнській або батьківській лінії.

Унілокальність (від лат. *unus* – один і *locus* – місце) – сумісне поселення подружжя.

Фетішизм (від португальського *feitico* – талісман) – віра у надприродні властивості певних неживих предметів.

Фратрія (грец. *phratría* – братство) – об'єднання кількох родів.

Четвертинний період – сучасна геологічна епоха, яка розпочалася приблизно 3 млн. років тому. Іноді, за пропозицією українського палеонтолога М. В. Павлової (1854 – 1938 рр.), називають антропогеном.

Шаманізм (від евенкськ. *шаман* – той, хто вийшов із себе) – віра в здатність певних людей в екстатичному стані спілкуватися з духами.